

توانمندسازی حاشیه نشینان شهری مبتنی بر کاهش معضلات کلان‌شهرها

پروانه زیویار^۱، منصوره تاری وردی^۲

^۱ دانشیار گروه جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد یادگار امام خمینی (ره)، تهران، ایران
^۲ دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد یادگار امام خمینی (ره)، تهران، ایران

چکیده

مفهوم حاشیه نشینی به معنای اعم، شامل تمام کسانی است که در محدوده اقتصادی شهر ساکن هستند ولی جذب اقتصاد نشده‌اند. بر اساس آمارهای موجود ۲۵ تا ۳۰ درصد جمعیت کلان‌شهرها، ۱۰ تا ۱۵ درصد از جمعیت شهرهای بزرگ و حدود ۱۰ درصد از جمعیت شهرهای متوسط در بافت‌های حاشیه‌ای شهرهای کشور سکونت دارند. با توجه به اثرات منفی حاشیه‌نشینی در بلند مدت که با زوال فیزیکی و اجتماعی شهرها همراه می‌باشد، برنامه‌ریزی و برخورد مناسب با این پدیده ضروری می‌باشد. یکی از راهکارهای مهم در کاهش معضلات حاشیه نشینان روش توانمندسازی است. این مقاله با روش تحقیق توصیفی تحلیلی و با هدف بررسی مشکلات وارائه راهکارها در جهت کاهش معضلات حاشیه نشینان در کلان‌شهرها نگاشته شده است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد توانمندسازی حاشیه نشینان می‌تواند باعث کاهش معضلات، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ساکنین حاشیه نشین گردد.

واژه‌های کلیدی: حاشیه نشینی، توانمندسازی، ناهنجاریهای اجتماعی، کلان‌شهر.

-۱ مقدمه

بهسازی شهری همراه با توانمند سازی اجتماعات محلی، رهیافت نوینی برای حل مسئله فقر شهری است که دیگر مهندسی ساختمان و تزریق منابع مالی صرف را راهگشا نمی‌داند، بلکه مهندسی اجتماعی با حمایت و تسهیل بخش عمومی و سازمان‌های غیر دولتی و محلی و مشارکت فعال ساکنان مورد نظر است. جریان سریع شهرنشینی، تحولات ساختاری و بروز مسائل و مشکلات اقتصادی و فرهنگی مانند مهاجرت‌های روستاییان به شهرها در چند دهه اخیر، حاشیه‌نشینی و اسکان غیررسمی را به دنبال داشته و این پدیده در حال رشد، مشکلات اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، کالبدی و زیست محیطی فراوانی در اغلب شهرهای جهان و به خصوص کشورمان به وجود آورده است. در خصوص حاشیه‌نشینی شهری و نحوه‌ی مواجهه با آن دیدگاه‌ها و نظریات عدیده‌ای مطرح گردیده است که در شهرهای ایران، راه‌حل‌هایی همچون حذف و تخریب و یا دادن خدمات صرف از سوی سازمانهای ذی‌ربط، بدون پذیرفتن حق شهروندی و به کارگیری نیروی مشارکتی این اجتماعات هیچ کدام راهگشا نبوده‌اند، لذا باید در جستجوی راه‌حلی ریشه‌ای و درون‌زا در نحوه مواجهه با این نوع سکونتگاه‌ها بود تا بتوان به یکپارچگی این محله‌ها با محله‌های رسمی شهر دست یافت، ساماندهی و توانمندسازی آن‌ها با توجه به تجربیات جهانی موثرترین و بهترین راه‌حل می‌باشد. در دیدگاه ساماندهی، دولت‌ها با بهسازی مناطق از راه قانونی کردن تملک زمین و بهبود شرایط زندگی مردم و استفاده از مشارکت ساکنان سعی دارند در درجه اول این سکونتگاه‌ها را به رسمیت بشناسند و در درجه دوم از توان و استعداد ساکنان برای ایجاد محیط زندگی بهتر بهره برداری کنند (هادی‌زاده بزاز، ۱۳۸۲، ۱۲۸). توانمندسازی بر دیدگاه فقرزدایی استوار است و در توسعه پایدار انسانی محور، با تکیه بر مشارکت شهروندان پیش می‌رود. آنچه در این راهبرد محوریت دارد، تاکید ویژه بر افزایش درآمد و فقر زدایی خانوار است که بدین منظور آموزشهای حرفه‌ای و بالابردن مهارت نیروی کار و کمک به آنان در دسترسی به منابع و سازماندهی و بازاریابی بهتر و رونق کسب و کارشان به ویژه با میانجی‌گری سازمانهای غیر دولتی و محلی بسیار با اهمیت است (کماتو، ۱۳۸۱، ۱۱۴). چنانچه از طریق ساماندهی بتوان به هدف توانمندسازی اجتماعات کم‌درآمد در سکونتگاههای غیر رسمی دست یافت، بهبود و پیشرفت تدریجی محیط زندگی آن‌ها ممکن است، در این صورت جداسازی آن‌ها کمرنگ می‌شود و پیوند با تمام شهر ممکن می‌گردد (صرافی، ۱۳۸۱، ۱۰). در مجموع بهترین وسیله برای راه‌اندازی فرایند توسعه در دل اجتماعات غیر رسمی، ساماندهی و بهسازی کالبدی است که در جریان آن راهبرد توانمندسازی قابل اجرا و پیاده‌کردن است (زیاری و نوذری، ۱۳۸۸، ۲۶).

-۲ روش تحقیق

هدف این تحقیق بنیادی کاربردی می‌باشد و از متولوژی تحقیقی به روش همبستگی، توصیفی صورت گرفته است. با توجه به اهمیت این تحقیق در ابتدا با استفاده از روش توصیفی به جمع‌آوری ادبیات علمی در خصوص ماهیت تحقیق پرداخته ایم در ادامه به بررسی نظریه‌ها و تجربیات جهانی در خصوص توانمند سازی حاشیه نشینان و در ادامه به شناخت مسائل و مشکلات پرداخته می‌شود. روش تحقیق تحقیق حاضر بر اساس مطالعات کتابخانه‌ای و اسنادی و پژوهش میدانی یا پیمایشی انجام می‌شود. برای انجام مطالعات کتابخانه‌ای و اسنادی با مراجعه به کتابخانه‌های مختلف و برای انجام مطالعات میدانی از تکنیک‌های مشاهده و مصاحبه استفاده شده است.

-۳ ادبیات تحقیق

-۳-۱ تعاریف سکونتگاه های غیررسمی

ساکنان سکونتگاه های غیررسمی به معنای اعم شامل تمامی کسانی است که در محدوده اقتصادی شهر ساکن هستند ولی جذب اقتصاد شهری نشده‌اند. جاذبه های شهرنشینی و رفاه شهری، این افراد را از زادگاه خویش کنده و به سوی قطب های

صنعتی و بازارهای کار می‌کشاند و اکثراً مهاجرین روستایی هستند که به منظور گذراندن بهتر زندگی راهی شهرها می‌شوند. (زاهدانی، ۱۳۶۹، ص ۱۰).

۳-۲- تعریف توانمند سازی

توانمند سازی راه کاری برای توزیع مناسب اقتصادی- اجتماعی به صورت پایدار است. (محمدی، ۱۳۸۲) به بیان دیگر توانمند سازی یعنی؛ ظرفیت سازی در اجتماعات برای حل مشکلات آنها با اندیشه، منابع و بازوی خود آنهاست. (صرافی، ۱۳۸۲، ص ۲۷۱)

۳-۴- رویکردهای مداخله در اسکانهای غیررسمی در قالب دیدگاه‌های مختلف

در مواجهه با اسکان های غیررسمی چهار نگرش مورد بررسی قرار می‌گیرد که به قرار زیر است:

۳-۴-۱- نادیده گرفتن

تا ابتدای دهه ۱۹۷۰ تحت تاثیر نگرش لیبرالی، حداقل دخالت دولت در امر مسکن و سکونتگاه های غیر رسمی دستور کار بسیاری از دولت ها بود. این دیدگاه بر این فرض استوار بود که با توسعه اقتصادی مشکل نابهنجار و فقر به طور عام بر طرف خواهد شد (هویتات، ۲۰۰۳: ۱۲)^۱ اما نادیده گرفتن تشکیل سکونت گاه های غیر رسمی حتی از روی ناچاری هم که باشد به دلایلی که در زیر آمده است نمی تواند راه حلی مناسب باشد (هال و اولریچ، ۲۰۰۰: ۲۵)^۲

با توجه به مشکلات کالبدی، تامین خدمات پایه و پس از مدتی تعمیرات مورد نیاز هزینه بالایی دارد،

بیشتر این مساکن غیر رسمی به شکلی بسیار ساده ساخته می شوند و از فن آوری مناسب خانه سازی دورند،

بیشتر این محلات در حومه شهر واقع می باشند و به ندرت از یک نظام حمل و نقل کارا برخوردار می باشند از این رو کارگران با مشکل رفت و آمد و سنگینی هزینه های آن مواجه می شوند.

۳-۴-۲- حذف و تخلیه اجباری

با عدم تحقق وعده های لیبرالیسم در رفع مشکل سکونت گاه های غیر رسمی و فقیر نشین در طول زمان و با روشن شدن این نکته که توسعه اقتصادی نمی تواند تحول مورد انتظار را سکونت گاه های کم در آمد ایجاد کند و مشکل را حل کند، برخی دولت ها شیوه های خشن و به نحوی مقابله را با سکونت گاه های غیر رسمی بر گزیدند و تخلیه اجباری و تخریب سکونتگاه به رویکرد و روشی فراگیر بدل شد که به گونه ای با نگرش های محافظه کارانه مرتبط بود.

تخلیه اجباری در دهه های ۱۹۷۰ و ۱۹۸۰ به ویژه در کشورهایی با نظام سیاسی متمرکز و خودکامه و نیز کشورهای دارای حکمروایی و اداره محلی ضعیف و مدیریت شهری غیر دموکراتیک که با ضعف جامعه مدنی و نبود حمایت قانونی در برابر تخلیه اجباری رو به رو بودند به راه حل رایجی بدل شد (هویتات، ۲۰۰۳: ۱۳)^۳

¹ -- un -habitat

² - hall a Ulrich

³ -- un -habitat

۳-۴-۳- خود یاری

خود یاری به طور خلاصه استفاده از نیروی کار، مهارت ها، سازمان دهی استعداد و توان مدیریت خانوار در ساخت و بهسازی واحد مسکونی خود است (لاکویان، ۱۳۶۴: ۶۷). در واقع نیروی کار به مثابه یک سرمایه گذاری و پس اندازی است که یک ارزش اقتصادی و کار کرد اجتماعی را شکل می دهد و مسکن را به مثابه بزرگترین سرمایه گذاری و پس انداز خانوادگی شکل میدهد.

۳-۴-۴- مسکن عمومی

در این رویکرد با نگرشی از بالا و با اتکا به منابع دولتی ساخت و تحویل مسکن کامل به نیازمندان مورد توجه است. در واقع این الگو، رویکرد مسلط دهه های ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰ در بخش مسکن به شمار می رفت که با بالاترین سطح مداخله دولت همراه بود. در این جا فرض بر این بود که ایجاد مسکن عمومی، مشکل سکونت گاه های غیر رسمی و در کل، مشکل مسکن را کاهش خواهد داد.

تجربه چنین طرح هایی در بیشتر کشورها نشان داد که این طرح ها حتی با حداقل معیارها، چنان پر هزینه بود که امکان تعمیم آن به تمام گروه های نیازمند غیر ممکن بود و قابلیت تعمیم به بیشتر کشورها را نداشت (لاکویان، ۱۳۶۴: ۲۷)

۳-۴-۵- مکان و خدمات

نخستین طرح مکان - خدمات در داکار سنگال (۱۹۷۲) اجرا شد و با گسترش این رویکرد در دهه ۱۹۷۰ و ۱۹۸۰ طرح های مکان - خدمات در بیش از ۱۰۰ کشور جهان اجرا شد. برای مثال بانک جهانی ۳۶ طرح مکان - خدمات را میان سالهای ۱۹۷۲ تا ۱۹۸۱ با بیش از یک میلیارد دلار سرمایه برای بیش از ۲ میلیون نفر اجرا کرد

مکان و خدمات به مفهوم آباد کردن زمین جدید و تقسیم به قطعات مسکونی دارای خدمات رسانی است. هدف طرح های مکان - خدمات، ارائه قطعات زمین با زیر ساخت های اساسی نظیر آب، راه ها و تسهیلات بهداشتی برای گروه های هدف بیان شده است که از طریق خرید یا اجاره به شرط تملیک زمین صورت می گیرد و غالباً همراه با وام با شرایط مناسب است (یونسکاپ، ۲۰۰۱: ۴)^۴

۳-۴-۶- ارتقا بخشی (بهسازی)

در دو دهه گذشته ارتقا بخشی یا بهسازی بیش از هر رویکرد دیگری مورد توجه سیاست گذاران و مدیران شهری قرار گرفته است. در حقیقت بهسازی شروعی برای به رسمیت شناختن حق شهروندی و حق زندگی فقرا در شهر است. این رویکرد در مقایسه با رویکردهای پیشین مزیت های فراوانی دارد و نه تنها جایگزین مناسبی برای پاکسازی و جابجایی است بلکه با حداقل اغتشاش زندگی اجتماعی و اقتصادی همراه است. (ایران دوست، ۱۳۸۶: ۸۰)

۳-۴-۷- توانمند سازی

در اواخر دهه ۱۹۷۰ یک شیوه جدید از جانب بانک جهانی و سازمان ملل متحد و موسسه بین المللی ایالات متحده (USAID) به تدریج اتخاذ شد که براساس آن، دولت ها زمینه و تسهیلات بهبود شرایط فقرا را شکل داده و این اجتماعات

فقیر هستند که خود، راه ارتقای خود را می یابند در واقع توانمند سازی، ایجاد چارچوب های قانونی، نهادی، اقتصادی، مالی و اجتماعی برای افزایش کارایی اقتصادی و کار آمدی اجتماعی در توسعه بخش مسکن است (پگ، ۲۰۰۲: ۳۲۸)^۵

راهبرد توانمند سازی بر بسیج تمامی امکانات بالقوه و منابع و تمامی عوامل برای ایجاد مسکن و بهبود شرایط زندگی افراد تاکید دارد تا آنان شرایط زندگی خود را با توجه به اولویت ها و نیازهایشان بهبود بخشند. ارتقا بخشی همراه با توانمند سازی اجتماعات محلی، رهیافتی نوین برای حل مساله فقر شهری است که دیگر مهندسی ساختمان و تنها، تزریق منابع مالی را راهگشا نمی داند، بلکه بر مهندسی اجتماعی با حمایت و تسهیل بخش عمومی و سازمان های غیر دولتی و محلی و مشارکت فعال افراد جامعه محلی نیز، تاکید فراوان دارد (هادیزاده بزاز، ۱۳۸۲: ۳۷).

۴- یافته های تحقیق

۴-۱- گرایشات شهرنشینی و سکونتگاه های غیررسمی در ایران

بررسی های شهر نشینی جدید ایران، نشان از وجود دو دوره متمایز دارد؛ دوره اول؛ از سال ۱۳۰۰ شروع شده و تا سال ۱۳۴۰ و شروع اصلاحات ارضی ادامه می یابد و دوره دوم؛ مربوط به دوره پس از اصلاحات ارضی است که از دهه ۴۰ شروع شده تا به امروز ادامه دارد و اساسی ترین مشکلات شهرنشینی ایران مربوط به این دوره می باشد. به گونه ای که در این دوران افزایش مهاجرت ها و رشد بدقواره شهرهای بزرگ و متوسط عوارض بسیاری را پیش روی قرار داد. (حسامیان، ۱۳۶۳، ص ۱۷). پیش بینی سازمان ملل درباره جمعیت شهرنشین ایران، بیانگر آن است که ایران تا سال ۱۴۰۵ یک جامعه شهر نشین خواهد بود به طوری که حدود ۷۵ درصد از جمعیت آن در نقاط شهری ساکن خواهند بود. این رقم تقریباً مساوی نرخ شهرنشینی در کشورهای توسعه یافته (۷۹ درصد) و بیشتر از نرخ شهرنشینی در جهان (۶۰/۵ درصد) است. (درکوش، ۱۳۸۰). آمار موجود حاکی از آن است که جمعیت شهری در ایران شتاب فزاینده ای داشته است. به طور مثال، طی دو دهه یعنی از سال ۱۳۵۵ تا ۱۳۷۵ جمعیت شهری از ۱۵/۸ میلیون نفر به ۳۶/۸ میلیون نفر رسیده یا ۲/۳ برابر شده است. (اطهاری، ۱۳۸۲، ص ۵۳).

تا قبل از اینکه برنامه ریزی شهری در ایران به طور رسمی رایج گردد و برنامه ریزی های مسکن در دستور کار قرار گیرند مشکلی به نام سکونتگاه های غیررسمی در ایران مد نظر برنامه ریزان نبوده است. چون این معضل به صورت امروزی و حاد مطرح نبوده است و ضوابط مربوط به سکونتگاه های غیررسمی تعریف نشده بودند تا این پدیده قابل تفکیک باشد. (اطهاری، ۱۳۸۲، ص ۵۱). مطالعات کارشناسان، آغاز مهاجرت و نطفه های مربوط به سکونتگاه های غیررسمی در ایران را مربوط به سالهای ۳۲-۱۳۲۰ می دانند. (حاج یوسفی، ۱۳۸۲، ص ۱۷۹) بر اساس آمار ارائه شده از سوی سازمان های متولی، حداقل یک هفتم جمعیت شهری (حدود ۶ تا ۷ میلیون نفر در سکونتگاه های غیررسمی زندگی می کنند. بر همین اساس حدود سه چهارم سکونتگاه های غیررسمی در ده شهر بزرگ کشور اسکان دارند و پیش بینی می شود در ده سال آینده جمعیت اسکان های غیررسمی به دو برابر (یک چهارم جمعیت شهری) افزایش یابد. در کل، شکلی که سکونتگاه های غیررسمی در ایران به خود می گیرد متمایز از سایر کشورهای جهان سوم می باشد و عواملی چند این پدیده را تعدیل کرده اند. از جمله؛ وجود ثروت خدادادی (نفت) در ایران و درآمدهای سرشاری که به صورت کاذب طی دهه ۱۳۵۰، بازار خدماتی وسیعی را به وجود آورد و برای مدتی درآمد نسبتاً بالا را برای ساکنین شهرها پدید آورد. عامل دوم، وقوع انقلاب اسلامی بود که در اوایل انقلاب شدت حاشیه نشینی را تعدیل کرد. عامل نهایی مربوط به اهمیت روانی است که داشتن یک سرپناه برای

⁵ - pugh

یک فرد به وجود می آورد و اهمیتی که خانه و چهار دیواری در فرهنگ ایرانیان حائز آن است. (پیران، ۱۳۶۶، ص ۵۸). در سال های پس از انقلاب با افزایش مهاجرت به شهرها و به دنبال آن گسترش سکونتگاه های غیررسمی در حاشیه شهرها و تبعات اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و نیز کالبدی آن، لزوم چاره جویی برای حل مشکلات این سکونتگاه ها را بیش از پیش آشکار ساخت که اقدامات ذیل بر آن اساس صورت گرفت.

۱- مصوبه شهرومراه سال ۱۳۸۱ مجمع تشخیص مصلحت نظام؛ که بر پایه آن جلوگیری از توسعه حاشیه نشینی و ساماندهی این سکونتگاه ها به عنوان یکی از محورهای سیاستگذاری کشور باید مورد توجه قرار گیرد.

۲- ماده ۳۰ قانون برنامه چهارم توسعه؛ که بر اساس آن ساماندهی بافتهای حاشیه ای در شهرهای کشور با رویکرد توانمندسازی ساکنین این بافتها مد نظر قرار می گیرد.

۳- تصویب سند ملی توانمندسازی و ساماندهی سکونتگاه های غیر رسمی^۶ در سال ۱۳۸۲ که ضرورت تدوین آن از یک سو به فقدان برنامه و سیاستگذاری مشخص برای سکونتگاه های غیر رسمی در ایران و از سوی دیگر به ضعف هماهنگی بخش ها و اقدامات میان بخشی در این باره مرتبط است. این سند مرجع تعریف مشترک مسئله و تبیین اصول راهبردی و سیاستگذاری های بخشی تا پایان برنامه سوم و زمینه ساز تعیین اهداف و راهبردها و سیاست های برنامه چهارم توسعه کشور و طرح قوانین و مقررات مورد نیاز برای اجرای سیاست ها و تدوین راهکارهای مرتبط خواهد بود. (خبرنامه بن، ۱۳۸۳، ص ۲۸)

۲-۴- فرآیند توانمند سازی

فرآیند توانمندسازی در یک مجموعه چهارشناختی که انعکاس دهنده نگرش افراد در مورد نقش های کاری آنهاست آشکار می شود. شناخت های چهارگانه عبارتند از:

۱- معنادار بودن^۷؛ که به معنای ارزش پذیرکردن اهداف کاری افراد و جوامع محلی است؛

۲- احساس شایستگی^۸؛ که رضایت افراد یا جوامع محلی را در انجام موفقیت آمیز وظایف خود نشان می دهد؛

۳- حق تعیین سرنوشت^۹؛ که احساس استقلال افراد یا جوامع محلی را برای شروع و تداوم فرآیند و تداوم فرآیندهای کاری و تصمیم سازی نشان می دهد؛

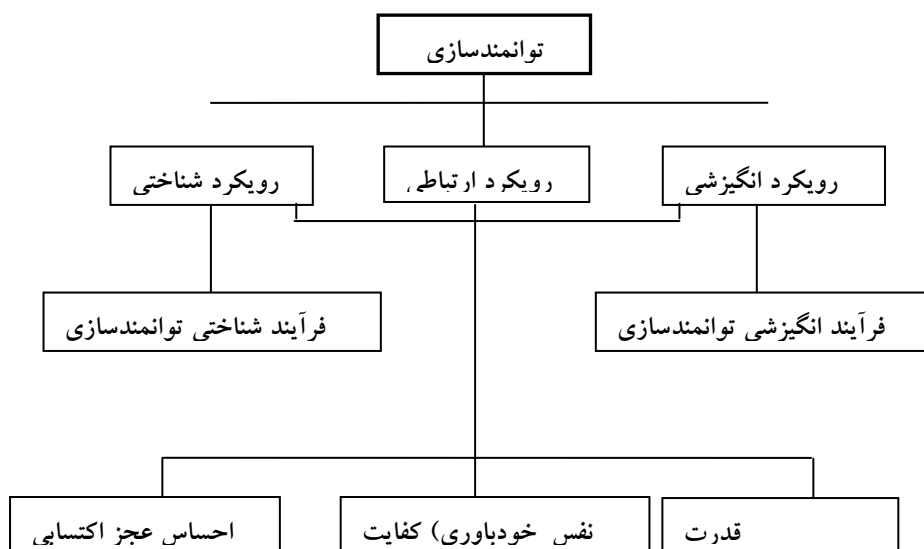
۲- احساس اثرگذاری موثر؛ که افراد و جوامع محلی احساس لازم در خصوص تاثیرگذاری خود بر محیط به جریانات و غیره را در فرآیند زمانی بدست می آورند؛

^۱ این سند در جلسه ی مورخ ۸۲/۱۱/۱۹ هیئت وزیران و به پیشنهاد وزارتخانه های مسکن و شهرسازی و کشور تصویب شد.

¹ Meaning

² Competence

³ Self-Determination

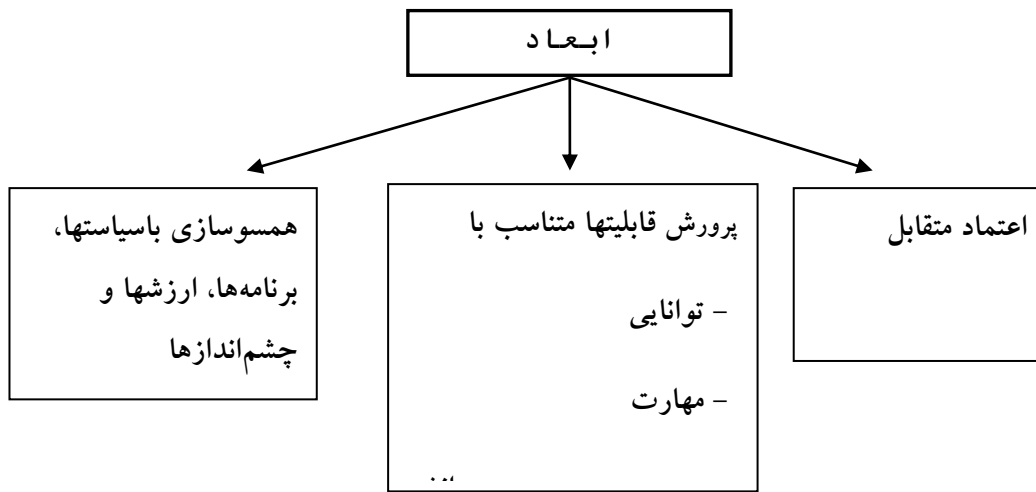
نمودار شماره ۱: ساختار فرایند توانمندسازی

ارتقاء فرآیندهای توانمندسازی می‌باید در حوزه‌های فردی، گروهی، محله‌ای و نهایتاً فرامحلی (شهری / منطقه‌ای) دنبال شود. در حوزه‌های نخست، تمرکز بحث بیشتر به تقویت بینش‌های فکری / اجتماعی افراد و در حوزه‌های احیاء و اصلاح ساختار و تقویت نهادها و اعمال سیاست‌های یکپارچه‌سازی خواهد بود. بدلیل اهمیت راهبرد توانمندسازی در ساختار برنامه‌های مداخله‌ای در محلات فقیرنشین، رویکردها و ابعاد توانمندسازی نیز در ادامه به طور مختصر مورد بررسی قرار می‌گیرند.

۳-۴- ساختار و ابعاد توانمندسازی

توانمندسازی از سه بعد مورد توجه قرار می‌گیرد:

- ❖ *اعتماد متقابل*؛ بر این اساس تا زمانی که بین ساکنین سکونتگاه‌های غیررسمی و حکومت و سازمان‌های غیردولتی اعتماد و باور متقابل وجود نداشته باشد، نمی‌توان به توانمندسازی این گونه سکونتگاه‌ها امید داشت.
- ❖ پرورش قابلیت‌ها؛ که بر پایه توانایی، مهارت و دانش افراد صورت می‌گیرد. هر چه میزان قابلیت‌های مذکور بیشتر باشد، راهبرد توانمندسازی از درصد موفقیت بالاتری برخوردار خواهد بود و برعکس.
- ❖ *همسو سازی*؛ بدین معنی که امر توانمندسازی بایستی با سیاست‌ها برنامه‌ها، ارزشها و چشم‌انداز جامعه مورد نظر همسو و هم‌جهت بوده و از آن پیروی کند.

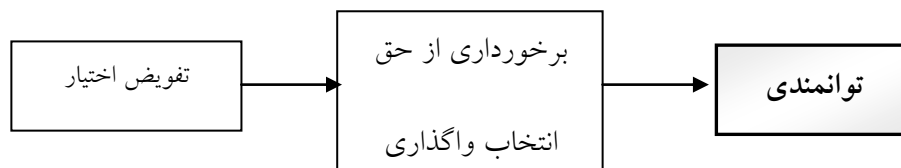

نمودار شماره ۲: ابعاد توانمندسازی

در نمودارهای فوق تأکید بر توانمندسازی افراد بعنوان محور حرکت توسعه‌ای است تا مقولات بعدی نظیر؛ توانمندسازی گروه‌های محلی و محلات نیز حاصل آید.

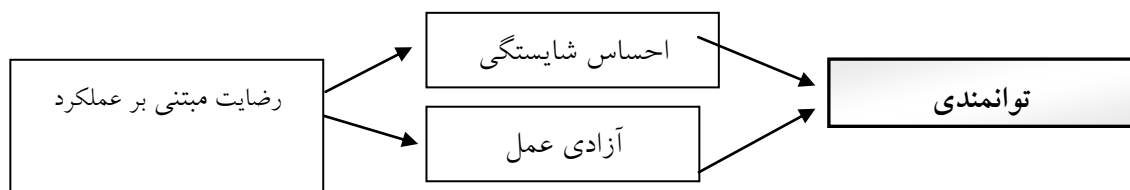
عواملی که به توانمندسازی افراد و فرآیند آن کمک می‌کنند در قالب نمودارهای زیر بیان شده است:

تفویض اختیارات به مردم ساکن در مراکز غیر رسمی موجبات توانمندسازی آنها را فراهم می‌کند. ↩

نمودار شماره ۳: تفویض اختیار

رضایت مبتنی بر عملکرد به تقویت فرآیند توانمندسازی کمک می‌نماید. ↩

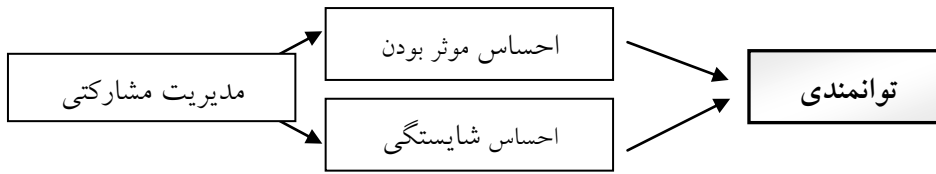

نمودار شماره ۴: رضایت مبتنی بر عملکرد

غنی‌سازی کارکرد اجتماعی گروه‌ها به تقویت فرآیند توانمندسازی کمک می‌کند. ↩

مدیریت مشارکتی فرآیند توانمندسازی را تسهیل می‌کند. ↩

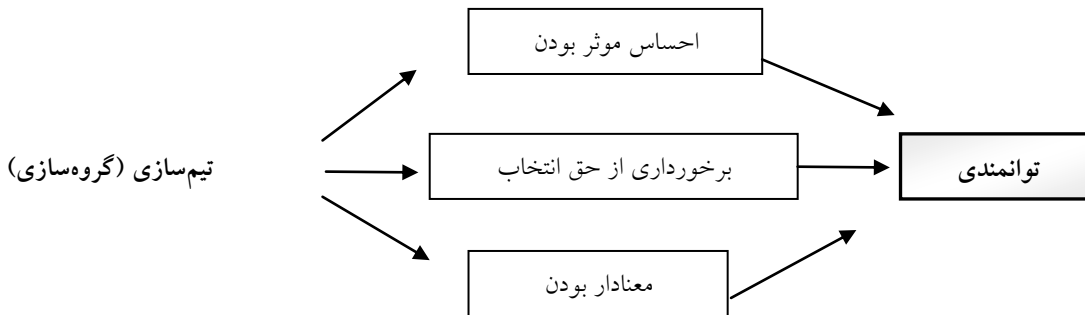

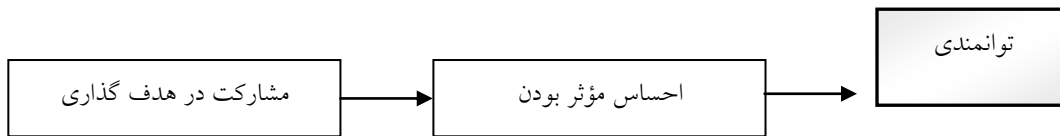
نمودار شماره ۵: مدیریت مشارکتی

تشکیل گروه‌های اجتماعی می‌تواند نقش موثری بر فرآیند توانمندسازی داشته باشد.

مشارکت مردم در فرآیند هدفگذاری تصمیم‌گیریهایی، به نهادینه شدن فرآیند توانمندسازی کمک می‌کند

نمودار شماره ۶: تیم‌سازی

نمودار شماره ۷: مشارکت در هدف گذاری

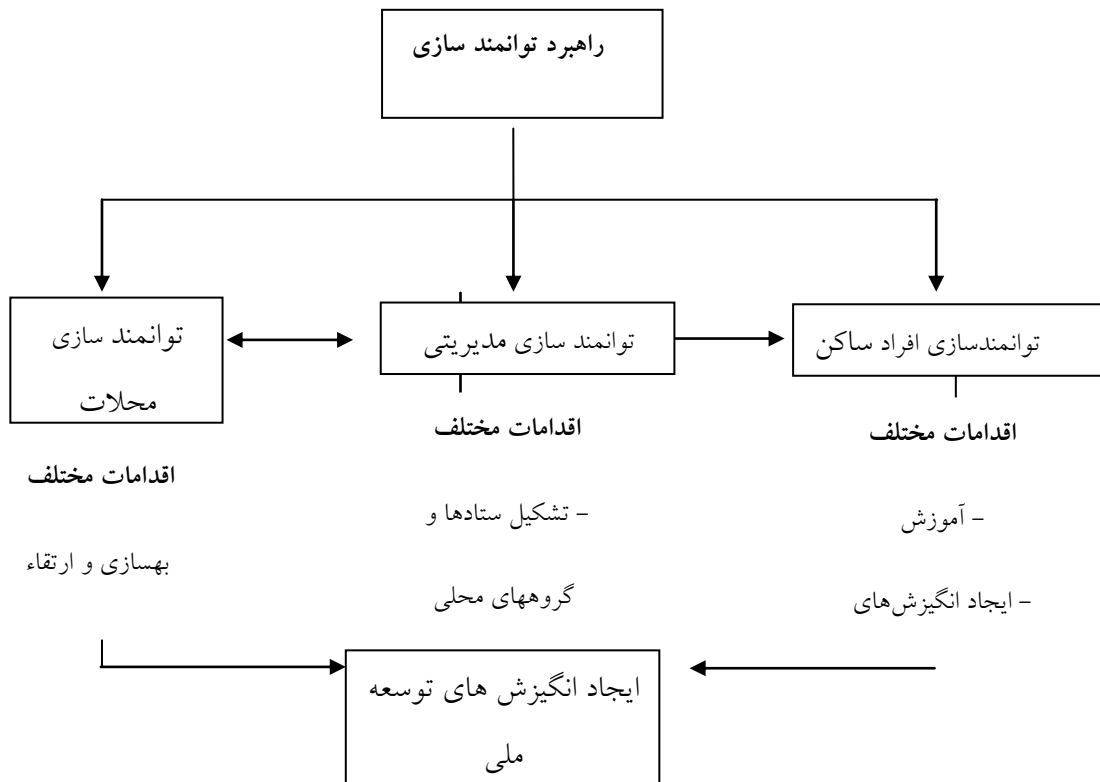
با توجه به فرآیند ساختاری ذکر شده در جریان توانمندسازی ۳ حوزه اساسی باید در نظر گرفته شود.

۱- توانمندسازی حوزه مدیریت سازمانی نظارت‌کننده و قوانین و مقررات

۲- توانمندسازی افراد محلات نابسامان شهری در ابعاد مختلف

۳- توانمندسازی محلات مسکونی و نابسامان شهری از طریق ارتقاء و بهبود وضعیت.

الگوی کلی راهبرد توانمندسازی بر محور انسان و مشارکت گروه‌های اجتماعی می‌تواند در قالب نمودار ارائه گردد. در این نمودار سه محور افراد ساکن، ساختار مدیریتی و ارتقاء محلات رئوس اساسی حرکت را تشکیل می‌دهند. (رفیعیان، ۱۳۸۲، ص ۳۱۵-۳۱۰)

نمودار شماره ۸: الگوی کلی راهبرد توانمند سازی

۵- بحث و نتیجه‌گیری

با توجه به مطالعات انجام گرفته و نتایج بدست آمد، چنین نتیجه‌گیری می‌شود که: برای حل معضل حاشیه نشینی در شهرهای بزرگ، باید جامعه را از قطبی شدن و تمرکز گرایی خدمات دور کرد. چنانچه خدمات جامعه در محلی خاص و به تعدادی خاص ارائه شود، تمرکز گرایی ایجاد خوان گردید و این تمرکز گرایی نتیجه ای جز هجوم مهاجرین برای بدست آوردن این خدمات را در پی نخواهد داشت. هنگامیکه ما یک فرد حاشیه نشین را (آلونک نشین) راتافته ای جدا بافته از بقیه مردم می دانیم، او نیز خود را همینطور احساس می کند.

ساختن مساکن جداگانه از سایر نقاط شهری و بدون توجه به موقعیت فرد حاشیه نشین، نه تنها آلونک ها را از یاد خواهد برد، بلکه خاطر آنها رازنده نموده و آلونکها درجائی دیگر تجدیدخواهد گردید. بنابراین دولت اگر بخواهد آلونک نشینی در شهرها برچیده شود و این معضل شهری پایان یابد باید:

- ۱- افراد حاشیه نشین را جزئی از جمعیت شهری به حساب آورد.
- ۲- تمرکز گرایی از شهری خاص برچیده شده و خدمات مختلف در سطح کشور، یکسان توزیع گردد.
- ۳- در جهت اسکان حاشیه نشینان، ابتدا به خصوصیات روحی و روانی آلونک نشینان پرداخته شود و مسکن مورد نیاز آنها برنامه ریزی گردیده و ساخته شود.
- ۴- در زمینه اقتصادی- اجتماعی، آموزشهایی کارآموزی برای محیط کار و نحوه زندگی و تطبیق خودشان با جامعه شهری ارائه شود.

- ۵- کشاورزی و فعالیت پیرامونی روستا تقویت شود تا اقتصاد مبتنی بر کشاورزی ضعیف نگردد.
- ۶- سرمایه گذاری در زمینه گسترش فعالیتهای روستایی (توسعه اقتصادی - اجتماعی - رفاهی و خدماتی) با سرمایه گذاری در شهر تفاوت چندانی نداشته و متعادل باشد.
- ۷- بجای تخریب آلودگی نشینها، با اقداماتی منطقی و همانگ. مصالح و ابزار مجانی و یا دولتی در اختیار آلودگی نشینان قرار گیرد تا آنها به ترمیم و اصلاح آلودگیهای خود بپردازند و با نظارت دقیق شهرداری و اداره شهر سازی و معماری. شکل مرتب و منظمی همگام با ساختمانهای شهری به آلودگیها داده شود.
- تخریب آلودگیها نتیجه ای جز شکل گیری آلودگیهای دیگر در نقاط شهر نخواهد داشت، زیرا یک آلودگی نشین. فرهنگ آپارتمان نشینی نخواهد داشت و به همین دلیل در محلی دیگر سکنی می گزینند جدید ترین نمونه آلودگی نشینی در منطقه مبارک آباد نارمک در منطقه ۴ می باشد.

منابع

- ۴- اطهاری، کمال، سنجش عامل ساختاری و نهادی در ایران، مجموعه مقالات حاشیه نشینی و اسکان غیر رسمی، جلد اول، دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی، ۱۳۸۲
- ۵- بن (خبرنامه انجمن صنفی مهندسان معمار و شهرساز) سند ملی توانمند سازی و ساماندهی اسکان غیر رسمی، سال نهم، شماره ۳۲-۳۳.
- ۶- پیران، پرویز، شهرنشینی شتابان و ناهمگون آلودگی نشینی در تهران، اطلاعات سیاسی - اقتصادی، شماره ۴، ۱۳۶۶.
- ۷- حاج یوسفی، علی، پدیده حاشیه نشینی قبل از انقلاب، مجموعه مقالات حاشیه نشینی و اسکان غیر رسمی، جلد اول، دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی، ۱۳۸۲
- ۸- حسامیان، فرخ و دیگران، شهرنشینی در ایران، چاپ اول، تهران، انتشارات نگاه، ۱۳۶۳
- ۹- حسین زاده دلیر، کریم، حاشیه نشینی: در جستجوی معنی و مفهوم، اطلاعات سیاسی - اقتصادی، شماره هشتم و نهم، ۱۳۷۰.
- ۱۰- رفیعیان، مجتبی مطالعات توانمندسازی اقشار کم درآمد بندرعباس، مهندسین مشاور سبزاندیش پایش، ۱۳۸۲.
- ۱۱- زاهد زاهدانی، سعید. حاشیه نشینی، انتشارات دانشگاه شیراز، ۱۳۶۹.
- ۱۲- صرافی، مظفر، به سوی نظریه ای برای ساماندهی اسکان غیررسمی - از حاشیه نشینی تا متن شهرنشینی، فصلنامه هفت شهر، شماره هشتم، ۱۳۸۱
- ۱۳- عابدین درکوش، سعید، درآمدی به اقتصاد شهری، چاپ سوم، تهران، مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۸۰.
- ۱۴- عسگری طباطبایی، اسدالله، بررسی اجمالی از پدیده بافت های پیرامونی و یا حاشیه نشینی در ایران، فصلنامه هفت شهر، سال سوم، شماره هشتم، تابستان ۱۳۸۱.
- ۱۵- محمدی، یونس. حاشیه نشینی و راهبردهای توسعه، مجموعه مقالات حاشیه نشینی و اسکان غیررسمی، دانشگاه علوم بهزیستی و توان بخشی، ۱۳۸۲.
- 16- Abbot, John. An Analysis of Informal Settlement Upgrading and Critique of Existing Methodological Approaches, Habitat International 26, 2002.
- 17- Ahlqvist, Toni, Key to Future: Societal Reflection on Developing Key Technologies and their Impact on Human Qualification, Ministry of Trade and Industry, Helsinki, July 2003
- 18- MaguNapier, Mark. Informal settlement Integration: The Environment Sustainable livelihoods in Sub-Saharan Africa, Programmed for Sustainable Human Settlement, Council for Scientific and Industrial Research (CSIR), South Africa, 2002.
- 19- Sirinivas, Hari, Defining Squatter Settlement, 1997

Empowerment of urban marginalization based on the reduction of metropolitan problems

Parvaneh Zivir¹, Mansoure Tariverdi²

1 Associate Professor of Geography and Urban Planning, Islamic Azad University, Yadgar Imam Khomeini Unit, Tehran, Iran

2 PhD Students in Geography and Urban Planning, Islamic Azad University, Yadgar Imam Khomeini (RA), Tehran, Iran

---

Abstract

The concept of marginalization means, inclusive, all those who are urban in scope but are not attracted to the economy. According to available statistics, between 25% and 30% of the population of metropolises, 10 to 15% of the population of large cities and about 10% of the population of the average cities reside in the peripheral tissues of the cities of the country. Considering the negative effects of marginalization in the long term, which is associated with the physical and social deterioration of cities, planning and appropriate treatment of this phenomenon is necessary. One of the important strategies in reducing marginalized problems is empowerment. This paper has been written with descriptive-analytic research method, with the aim of studying the problems and proposing solutions to reduce the problems of marginalized people in metropolitan areas. The results of the research show that marginalization empowerment can reduce the economic, social, and cultural problems of marginalized inhabitants.

Keywords: marginalization, empowerment, social anomalies, metropolis

---